

Herman Van den Reeck: pacifist in een gewelddadige beweging ?

LUC VANDEWEYER | ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Op 12 juli 1920 stierf een jongeman van negentien na een schot vanwege een Antwerps politiemans. Dat gebeurde in het geharrewar van rellen tijdens een niet-toegelaten flamingantische betoging ter gelegenheid van de Guldensporenviering. Het slachtoffer, Herman Van den Reeck, zou nadien beschouwd worden als een pacifist, een voorloper van de nieuwe tijd en als een martelaar.

Vraag is of bij die traditionele visie niet wat kritische vragen moeten gesteld worden. Had het historisch onderzoek wel voldoende oog voor de aspecten die niet passen in het tot dusver gebruikelijke post mortem-discours betreffende Van den Reeck maar die niettemin van wezenlijk belang zijn geweest als we de context van zijn leven en sterven wat nauwkeuriger willen kennen?

Vragen bij een opgedrongen martelarenverhaal

Van den Reeck had een bijzonder gunstige uitgangspositie om als martelaar bijgezet te worden in het pantheon der Vlaamse helden. Ondanks zijn jeugdige leeftijd, had hij al een indrukwekkend palmares als auteur, organisator en agitator op zijn naam. Hij verkeerde bovendien in kringen waar geschreven en gedicht werd en aan politiek gedaan. Die mensen zouden er voor zorgen dat zijn naam de geschiedenis inging.

Opmerkelijk is dat dit zou gebeuren in anti-Belgische milieus maar ook bij de gematigde flaminganten, bij de pacifisten en bij de ‘anti-burgerlijke’ traditie waartoe de culturele avant-garde en uiterst-links zich rekenen. Dat erg heterogeen gezelschap hoeft niet te verbazen. In die onrustige jaren, tijdens en net na de Eerste Wereldoorlog, werden allerlei gedachtenstromingen met elkaar vermengd. Tenminste voor zover ze bruikbaar waren tegen de politiek en de retoriek die door het ‘officiële’ België werd gehuldigd. Het Vlaams-nationalisme was daarbij een belangrijk element maar er waren ook ‘bolsjevistische’ en antimilitaristische uitingen. De politieke militanten vermengden zich met allerlei culturele avantgardisten die zich afzetten tegen de burgerlijke esthetica en levenswijze. Ook Antwerpen werd op dat ogenblik nog beheerst door de vooroorlogse politieke elite. Vandaar dat ook de leiders van de christen-democratische en socialistische

oppositie, Frans Van Cauwelaert en Camille Huysmans, deze doodslag gebruikten in hun agitatie tegen de zetelende politici. Na de daaropvolgende verkiezingen zouden zij overigens het stadsbestuur in handen nemen.

Vele culturele en maatschappelijke opvattingen en attitudes die door de kringen waarin Herman Van den Reeck verkeerde, werden gepropageerd, zouden in latere decennia algemene bewondering en navolging wekken. Dat kan ook gelden voor de anti-militaristische en anti-patriottische houding die hij aannam. Daarom werd voor het colloquium ook het begrip ‘pacifisme’ vooruitgeschoven als aanknopingspunt voor een nadere studie van Van den Reeck en zijn milieu.

Pacifisme heeft geweld als keerzijde. Guy Leemans vermeldde in zijn voorbereidende studie al dat Van den Reeck, onder de schuilnaam *Krylenko*, sterk opruiende teksten had geschreven en blijkbaar geweld beschouwde als een bruikbaar, moreel verantwoord en zelfs noodzakelijk middel op de weg naar politieke verwezenlijkingen. En dat voor iemand die tot dusver bekend stond als een militant van de Clarté-beweging, notoire anti-militarist en volkerenverzoener. Leemans zag daarin “*een uitgesproken inconsequentie in zijn denken en handelen*” en dacht dat te moeten toeschrijven aan de jeugdige leeftijd van Van den Reeck.¹

Een dergelijk gegeven past inderdaad niet erg in het traditionele beeld dat voorwendt dat het niet in zijn aard lag om tot geweld over te gaan.² Omwille van het grote propagandistische nut, hebben de kringen die Van den Reecks dood politiek wilden uitbaten, altijd het geweld eenzijdig in de handen van de Antwerpse stedelijke autoriteiten en de ordehandhavers gelegd.³ Als we klaarder willen zien in deze ogenschijnlijke tegenstelling is het nodig het keurslijf van de traditionele retoriek te verlaten, andere invalshoeken te verkennen en een breder bronnenonderzoek te doen. Was Van den Reeck werkelijk zo inconsequent met zichzelf? En wat voor rol speelde zijn omgeving?

1. G. LEEMANS, Herman Van den Reeck (1901-1920) en de anti-burgerlijke strekking in de Vlaamse Beweging na de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 54, 1995, nr. 2, pp. 91-106, voor het citaat zie p. 106.

2. Zijn vader zou een grote rol spelen in die beeldvorming. Maar ook zijn politieke vrienden hadden begrepen dat ze niet teveel de aandacht moesten trekken op Van den Reecks oproepen tot revolutionair geweld en schoven ze onder de mat. Geert Pijnenburg zou een belangrijke ‘gewelddadige’ tekst van Van den Reeck *Een hartig woordje aan de Vlaamse Voorwachten*, pas integraal publiceren in *De Nieuwe Dag*, 9 juli 1966 en *De Rode Vaan*, 10 juli 1969.

3. De talrijke Vlaamse perscommentaren, gedichten en herdenkingstoespraken en -artikelen zijn tot op vandaag vrijwel eenstemmig in deze zin. Die visie werd door de historiografie tot dusver grotendeels overgenomen.

We moeten daarvoor terug naar de Duitse bezetting tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de jonge Van den Reeck zijn eerste politieke vorming kreeg. Zo kunnen we een antwoord zoeken op de vraag welke rol antimilitarisme en volkerenverzoening in zijn politieke visie speelden. Kwam dat overigens niet in tegenpraak met de hoop op een gewelddadige revolutie die in dezelfde kringen leefde? Belangrijk is tevens uit te vissen hoe de autoriteiten tegen dit soort oppositie aankeken want ook dat geeft meer inzicht in de omstandigheden van zijn gewelddadige dood.

‘Anti-burgerlijke’ en pacifistische activisten?

De Duitse inval had een geweldige opleving van het Belgisch patriottisme te zien gegeven, maar omdat de oorlog zo lang duurde, de verarming schrikwekkend toenam, en de uitkomst hoogst onzeker was, de Belgische regering bovendien niet in staat en niet bereid was om voor de hele bevolking haar legitimiteit te handhaven en ervoor koos de flaminganten af te stoten, ontstonden er groepen ontevreden die best de Duitse kaart wilden trekken om de eigen doelstellingen te kunnen verwezenlijken. Hun beweegredenen waren divers, al trad het flamingantisme erg naar voren omdat de Duitsers precies op dat vlak een krachtige propaganda en een deels geheime *Flamenpolitik* ontwikkelden.

Er bestond bij een kleine minderheid binnen het activisme, een diepe weerzin tegenover het zogenaamd ‘oude’ regime omwille van ‘progressieve’ beweegredenen. Deze strekking kon eigenlijk enkel in de grotere steden, zoals Antwerpen, enige aanhang van betekenis verwerven. Zij wilden tabula rasa maken met de bestaande maatschappij en de Duitse bezetter leek hen daarvoor de mogelijkheden te willen bieden, al was het maar om hun denkbeelden ook in gedrukte vorm te mogen verspreiden. Precies omwille van hun culturele avant-garde karakter en hun gebrek aan patriottisme, waren ze weinig verbonden met de burgerij – waartegen ze zich zo hebben afgezet dat ze door latere bewonderaars “anti-burgerlijk” werden genoemd. Het was een typisch grootstedelijk verschijnsel en vooral vrijzinnigen uit socialistische middens werden hierdoor aangetrokken. Ze keken afstandelijk naar de oorlog en verachtten de overspannen vaderlandse verwoering die hen even potsierlijk als dodelijk toescheen.⁴

De bezetter probeerde dergelijke mensen te paaien. De Duitsers beseften terdege dat het Vlaams-nationalisme, de ideologische aantrekkingskracht van de centrale machten, het aanbod van inkomen en materiële voordelen, niet voldoende waren

4. M. SERTYN, Het socialistische aktivisme tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 7, 1976, nr. 1-2, pp. 169-195.

om in Vlaanderen een beweging op het getouw te zetten die breed en sterk genoeg was om België verder te ondermijnen wanneer de Duitse troepen het grondgebied zouden verlaten hebben. Daarvoor konden ook ‘progressieven’ nuttig zijn.⁵ Het pacifistische spoor moest bewandeld worden om de steun aan de Belgische regering die de oorlog verder zette, te doen afbrokkelen. Verwaltungschef Alexander Schaible, de belangrijkste Duitse ambtenaar met wie de activisten haast dagelijks te maken kregen, gaf de leidende activisten in februari 1918, “*in over-weging of het niet voordeliger is de activistische propaganda omlijst te doen gaan met een vredesbeweging. Zoveel mogelijk moet voeling gezocht worden met de socialisten van Vlaanderen en ze overhalen naar het activisme.*”⁶

Binnen het activisme waren er velen die het erg dom vonden dat België zich had laten meesleuren in de oorlog en nu vocht voor Franse en Britse belangen. Ondertussen zorgde dat voor een keihard bezettingsregime. Als België al had te winnen bij een uittreden uit de oorlog, hoeveel te meer kon dat dan wel gelden voor Vlaanderen? Een voortduren van de oorlog zou immers nog meer vernietiging met zich meebrengen. In Antwerpen werd in de loop van 1917 een Verbond voor Wereldvrede opgericht dat uiting zou geven aan die gedachtenstroming. Dat was in feite een groepering van verscheidene Antwerpse activistische organisaties. Daarbij valt een sterke aanwezigheid op van mensen afkomstig uit socialistische hoek.⁷ Het Verbond organiseerde meetings met sprekers van diverse ideologische overtuigingen zoals Rosa De Guchtenaere, Adelfons Henderickx, Edward Joris, Anna Mortelmans, Steven Prenau, Jan Baptist Bellefroid, F. Samson, Walter Schevenels.

5. W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Melsungen, 1989. Dolderers onderzoek is grensverleggend door de bronnen die de Duitse visie en beïnvloeding belichten. Daaruit blijkt duidelijk hoezeer de bezetter het anti-Belgische front ideologisch zoveel mogelijk wilde verbreden toen de kans op een militaire terugtrekking uit België erg groot was geworden bij gebrek aan een overwinning op het slagveld. Ook de vrouwenbeweging werd doelbewust aangezwengeld. Het moet hierbij aangestipt worden dat in de jaren vóór 1914 socialisten en anarchisten een stevige traditie van harde oppositie hadden opgebouwd. Dat de Duitsers ook op hen rekenden was dus niet zo verwonderlijk.

6. A. Brijs deelde die richtlijn van Schaible mee aan de Gevolmachtigden: AMVC, Dossier Raad van Vlaanderen, R/1008 H, uit de nalatenschap van J. De Decker 96871/10. Verslag Commissie van Gevolmachtigden, 28 februari 1918. Antimilitarisme was een erg nuttig aangrijpingspunt omdat het voor de oorlog al had bijgedragen tot toenadering tussen flaminganten, christendemocraten en socialisten. Het zou dat na de oorlog trouwens opnieuw doen: zie E. GERARD, *De christelijke Arbeidersbeweging in België 1891-1991*, dl. 1, Leuven, 1991, p. 171.

7. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D45. Dossier betreffende de Antwerpse Minderheidsgroep, met ledenlijsten.

Er waren dus ook prominente katholieke activisten bij betrokken. De socialistische activist Walter Schevenels was voorzitter en Em. Peeraer secretaris. Ze waren fel gekant tegen *“doorvechten tot het bittere einde”* wat immers moest leiden tot *“het uitmoorden van miljoenen mensen”*.⁸

De leidende figuren beseften zeer goed dat ze voor de verspreiding van dergelijke boodschap subsidies konden krijgen, omdat dat paste in de kraam van Berlijn. In maart 1918 klopten ze aan de deur van de Raad van Vlaanderen. Ze beweerden dat ze hun werking hadden moeten schorsen door gebrek aan geld. Ze vroegen vijfhonderd frank voor de maand april: *“Wij zijn overtuigd dat U, evenals wij, de noodzakelijkheid inziet, dat de vredespropaganda voortgezet worde, ten einde de vredesgedachte ingang te doen vinden bij ons volk, opdat het, ontdaan van de blinde haat en de waanzin die het nog bezielen, de stem der menselijkheid en der Rede moge begrijpen en ten spoedigste in ons land kan gewezen worden op een openbare opinie ten gunste van een gewaarborgde duurzame vrede die niet de kiem van nieuwe oorlogen in zich draagt.”* Dat betekende dienstbaarheid aan het activistische streven: *“Wij veroorloven ons derhalve een beroep te doen op de edele gevoelens die U moeten geleid hebben het werk der algehele heropbeuring van ons volk op te nemen en trots alles en allen voort te zetten”*. Het Antwerps Propagandabureau schreef terug dat *“uw zeer nuttige werking”* steun zou krijgen. De inschakeling in de activistische propaganda was totaal. Het Verbond kreeg zelfs een centrale rol als coördinator toebedeeld voor alles wat vredespropaganda betrof. De propagandadiensten van de Raad lieten dat duidelijk liever over aan een organisatie die officieel buiten haar om ageerde. De activistische scholierenorganisaties, waarin Herman Van den Reeck bedrijvig was, waren gelieerd met dit Verbond voor Wereldvrede.⁹ Dat pacifisme was voor Duitsers en activisten slechts een instrument om de aanhang te verbreden en een positief imago op te bouwen. De Vlaamse staat, die door het activisme werd nagestreefd, zou nochtans op termijn ook eigen strijdkrachten behoeven. Intussen moesten knokploegen en een inlichtingendienst hen in staat stellen de tegenstanders van de straat te houden. De vooraanstaande Antwerpse activist August Borms was een groot voorstander van het consequent doortrekken van het streven naar Vlaamse autonomie in deze richting en hij bepleitte met veel vuur een Vlaamse Rijkswacht en geheime politie.

8. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D55, map Bond voor Wereldvrede. Brief van het Verbond voor Wereldvrede aan de Raad van Vlaanderen, 4 maart 1918.

9. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D89. Brief van het Verbond voor Wereldvrede aan het Antwerps Propagandabureau, 29 maart 1918 en antwoord van 5 april 1918. In de mappen met briefwisseling van en aan het Antwerps Propagandabureau zit nog meer informatie betreffende deze organisatie.

August Borms en de Antwerpse jeugd

August Borms had slechts een kleine minderheid van de Antwerpse flaminganten mee op het activistische pad kunnen krijgen. Als leraar aan het Antwerpse atheneum had hij uiteraard enige invloed.¹⁰ Voor adolescenten werden in Antwerpen, in de loop van 1918, een aantal activistische organisaties op het getouw gezet zoals een Schoolbond, een Jongelingenbond en een Vlaams-Nationale Studentenbond. Uit het archief blijkt dat het met deze groepen niet erg goed ging en dat ze weinig uitstraling hadden. Financieel waren ze volkomen gebonden aan de propagandadienst van de Raad van Vlaanderen. Bestuursleden verloren wel eens de moed of werden door hun collega's afgezet. Gelet op de massieve afkeer die ze ondervonden is dat niet te verwonderen. Toen in juni 1918 gemeld werd dat er zo'n 130 à 140 leden waren, gebeurde dat met de nodige trots over de behaalde vooruitgang hetgeen veel zegt over hun erg beperkte aanhang.¹¹

Herman Van den Reeck deed zijn middelbare studies in het atheneum. De jongen was al van in 1916 betrokken bij het activisme. Hij hield zich liefst bezig met het studententijdschrift *De Goedendag*. In dat studententijdschrift, dat door de Raad van Vlaanderen werd gesubsidieerd, werden anti-Belgische en Vlaams-nationalistische standpunten en retoriek over het grote en eeuwigdurende conflict tussen Latijnen en Germanen, vermengd met links-getinte denkbeelden, een sterk bewustzijn van het recht op autonomie voor de jeugd en een opmerkelijk cultureel avant-gardisme. Het was de spreekbuis van "*Jong-Vlaanderen, Verbond der Vlaamse studenten van middelbaar en normaal onderwijs*". Die was "*na een dode slaap van twee jaar eindelijk weer heropgestart*" in de lente van 1918.¹² In deze milieus werd geworven voor de door de Duitsers vernederlandste Gentse universiteit. Dit paradepaard van het activisme moest absoluut slagen en er werd veel energie en geld gestoken in het ronselen van studenten. Ook Van den Reeck zegde toe naar Gent te trekken zodra hij zijn humaniora had afgerond. Dit werd door zijn familie

10. Op de ledenlijst van de "Katholieke Vlaamsche Vereeniging", die katholieke activisten groepeerde, prijken verscheidene leraars van het Antwerpse atheneum: Armand Smedts, Arthur Geerts, Frans Brabants, Joseph Verreth, Karel Belloy en ook August Borms die vermoedelijk de anderen had overgehaald. Over hun effectieve inzet in het activisme is weinig bekend. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D89.

11. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D89 en nr. D55, map Aktivistische Schoolbond, map Verenigingen voor maatschappelijk werk, en de mappen met briefwisseling van en aan het Antwerps Propagandabureel o.l.v. Karel Waternaux. Briefwisseling, verslagen en ledenlijsten.

12. Briefwisseling betreffende *De Goedendag* in ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D89, mappen met briefwisseling van en aan het Antwerps Propagandabureel o.l.v. Karel Waternaux. Grappige bijkomstigheid is dat Van der Reeck aan de Borgerhoutse Goedendagstraat nr. 77 woonde.

gestimuleerd. Zijn vader was voorstander van de bestuurlijke scheiding en had de stap gezet naar het activistische propaganda-netwerk als secretaris van een volkshogeschool.¹³ De keuze voor het activisme werd dus familiaal genomen. Zoon Herman hoefde daarvoor thuis niet te revolteren.

Borms kende Herman Van den Reeck persoonlijk en de jongeman zag in zijn leraar duidelijk een na te volgen voorbeeld en leidsman. Borms vergat hem niet toen hij zich voltijds ging inzetten in het activistische apparaat als Gevolmachtigde voor het Nationaal Verweer. Hij stimuleerde zijn oudleerling tot een felle Vlaams-nationalistische vervoering: “doordring u met de gedachte dat we bezig zijn met Vlaanderen te redden”.¹⁴ In de ontvankelijke geest van een zeventienjarige heeft die aanmoediging wortel geschoten. Deze jeugdige Borms-aanhangers geloofden ook dat hun activistische leidsman gelijk had toen hij, als Gevolmachtigde voor het Vlaams Verweer, pleitte voor een Vlaamse Rijkswacht en een Vlaamse geheime politie. Intussen had hij hen nodig voor zijn propaganda- en knokploegen.¹⁵

Deze activistische agitatie was niet geheel zonder perspectief want in hoevele landen van Europa schudde de oorlog de samenleving niet volkomen door elkaar? De revolutie broedde en had levenskansen. Nieuwe staten werden gesticht en nieuwe elites namen de macht in handen. Of ze probeerden dat zoals de Ierse

13. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D49, dossier 11, aanwrven van studenten voor de hogeschool te Gent, met daarin een lijst van studenten van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen (maar ook andere scholen in Vlaanderen) en commentaren of die studenten al dan niet naar Gent zouden gaan. In de lijst van de Grieks-Latijnse afdeling staat Van den Reeck vermeld: “Van den Reeck Herman gaat naar Gent; zijn vader is klerk en wint 2400 fr.; sedert verleden jaar is de vader ook secretaris van de Volkshogeschool”. Dat het inkomen vermeld werd is niet zonder betekenis. Het toonde aan dat deze familie niet louter uit financiële overwegingen bij het activisme ging aanleunen. Er is ook briefwisseling van de Antwerpse propagandaleider Karel Waternaux met de katholieke groep activisten van Jong-Vlaamse strekking Vrij Vlaanderen in Brussel, 27 februari 1918. Vader Van den Reeck had hem gesignaleerd dat de Naamse bisschop mgr. Heylen op zoek was naar inlichtingen betreffende de taaltoestanden in het vrij onderwijs. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D89.

14. AMVC, Dossier A. Borms, B/745. Brief van August Borms aan Herman Vanden Reeck, 31 augustus 1918. Borms’ herinneringen aan Van den Reeck werden gepubliceerd door een van zijn contactpersonen, die hem in de gevangenis daarover had geïnterviewd: *De Ploeg*, 24 februari en 3 maart 1921. De laatste ontmoeting zou in de loop van 1917 geweest zijn.

15. Over de plannen betreffende een inlichtingendienst, een repressie-apparaat en een gewapende macht in dienst van het activisme, zie de verslagen van de Gevolmachtigden en tal van briefwisseling en verslagen in ARA, Raad van Vlaanderen. Dit repressieve aspect van het activisme en de rol van Borms daarin, wacht nog op verder onderzoek.

nationalisten met hun Paasopstand. Daarbij toonden de Duitsers met de Poolse en Baltische voorbeelden aan dat ze bereid en in staat waren om daarbij als vroedvrouw en voedster te fungeren ... Zeer aantrekkelijk was natuurlijk de Oktoberrevolutie in Rusland. Vandaar dat vele militanten in het activisme en in de Frontbeweging, al verschilden hun maatschappelijke opvattingen sterk van die van Russische communisten, toch praatten over de noodzaak aan meer Vlaams "bolsjewisme" en ze gebruikten sovjetbegrippen zoals "Trotski" als schuilnamen. Ook "Krylenko", waarmee de naar eigen zeggen "orthodox" opgevoedde katholiek Herman Van den Reeck zijn oproepen tot gewelddadige opstand later zou ondertekenen, paste in die atmosfeer.

De bezetter en de leiders van het activisme beslisten door te gaan met de activistische agitatie na de wapenstilstand die de oorlogvoerenden zouden sluiten. Er lag nog een vredesconferentie in het verschiet waar een institutionele hervorming van België kon aangekaart worden. De Duitsers wilden een Vlaamse drukkingsgroep om hun wensen kracht bij te zetten. In tussentijd moest de strijd op Vlaamse grond tegen het terugkerende België intens gevoerd worden; een strijd waarbij alle middelen geoorloofd waren, zoals de Ierse nationalisten en de bolsjewieken hadden laten zien. Was een revolutie in Brussel, Gent en Antwerpen geen haalbare kaart wanneer de oorlog op zijn einde liep?

Revolutie na 11 november 1918?

Al tijdens de bezetting was de komende Vlaamse opstand tegen België een belangrijk element geworden in de activistische credo's. Ze werden daarin gestimuleerd door de overtuiging dat de soldaten van de Frontbeweging hun wapens zouden gebruiken en daardoor de regering tot toegeven zouden dwingen. Het activisme moest deze opstandige geest aanvuren wanneer de Belgische troepen het land weer binnentrokken.¹⁶

Er waren inderdaad enkele pogingen tot terrorisme en het ging om meer dan enkele losgeslagen individuen die snel tot inkeer zouden komen. Het radikale acti-

16. Dat een gewelddadige opstand mogelijk was, werd zowel door frontsoldaten als door activisten al vóór 11 november geloofd. De verbinding tussen beide groepen werd gevormd door de zendingen van Jules Charpentier, Karel De Schaepdrijver en Carlos Van Sante. Hun agitatie betekende een geweldige stimulans en de activistische bladen zouden hun lezers maandenlang inprenten dat na de oorlog de wapens van de frontsoldaten mee zouden beslissen over het nationaliteitenconflict binnen België.

visme stuurde na 11 november 1918 doelbewust aan op een gewelddadige confrontatie met België.¹⁷ Dat gebeurde op besloten vergaderingen met soldatenleiders, maar dergelijke aansporingen werden ook verspreid via pamfletten en vlugschiften. Het tweede nummer van *De Vliegende Aktivist*, ongeveer één maand na het verdwijnen van de Duitsers, verwees naar de moed die Tsjechen en Polen hadden betoond door hun kanonnen om te keren: *“Uit het Vlaanderen dat werkte gedurende de bezetting, uit het Vlaanderen van het front, uit de mannen in ‘t gevang, uit de duizenden Vlamingen die dagelijks gesmaad worden in de Brusselse marollenpers, - wordt een revolutionnair geslacht geboren.”*¹⁸

Het haalde weinig uit omdat de Belgische vervoering bij de bevolking zo sterk en algemeen was. Het terrorisme en de gewelddadige confrontaties op straat bleven al bij al beperkt van omvang. Bovendien was de Belgische veiligheidsdienst erg actief en vele agitatoren werden aangehouden of moesten naar het buitenland vluchten. Zeker nadat de politie Van den Reeck grote voorbeeld, de ondergedoken August Borms, begin 1919 in Brussel kon aanhouden, zakte het netwerk snel in elkaar. Ook in Antwerpen werden verdachte vergaderingen plots overvallen, verdachten aangehouden en zendingen pamfletten onderschept. Men kan zich de vraag stellen of Herman Van den Reeck betrokken was bij dergelijke agitatie. Het is niet ondenkbaar, want hij hielp gezochten de grens over vluchten en hij achtte het niet uitgesloten dat hij die stap zelf ook zou moeten zetten. Op een briefje dat hij meegaf aan een vluchteling en dat geadresseerd was aan zijn *“tante”*, schreef hij: *“Doe hem wat ge mij zoudt doen in zijn geval, wat misschien vroeger komt dan ge denkt. Als hij gepakt wordt, dan krijg ik voor mijn leven gevangenisstraf. Ik hoop dat gij uw best zult doen om mijnentwille om hem over de grens te helpen. Dan is hij veilig, en ik ook. Je neef, Herman”*.¹⁹

De meerderheid van de soldaten en de burgers-flaminganten hebben zich vierkant verzet tegen elke neiging om in deze revolutionaire of terroristische richting stappen te ondernemen. Er werd gekozen voor de democratische, parlementaire weg met het Vlaamsche Front als partij. De Westvlaamse priester Robrecht De Smet, een van de belangrijkste activistische agitatoren die in het land was achtergebleven, schreef aan Jules Charpentier die een zo belangrijke rol had gespeeld in de

17. Over de pogingen van activisten om de leiding van de Frontbeweging op het terroristische spoor te zetten, zie L. VANDEWEYER, Robrecht De Smet in het Vlaamse Front 1918-1920, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, nr. 3, pp. 173-185.

18. *De Vliegende Aktivist*, nr. 2, 15 dec. 1918, p. 1. Ook in de andere nummers werd dergelijke taal gebezigd en er werden nog meer dergelijke blaadjes en pamfletten verspreid.

19. AMVC, Dossier Herman Van den Reeck, R/262. Briefjes van Herman Van den Reeck aan *“Liefste Lieve”* en aan *“beste tante”*, zonder datum. Beide briefjes waren bedoeld om door een vluchtende persoon meegenomen te worden als legitimatie.

creatie van dit geloof in de revolutie: “*Intussen gaat de geest van het front en de opoffering verloren en verdwijnt de zalige schrik bij de voogden.*”²⁰

Het ontketenen van een grootschalige gewapende opstand was een droombeeld gebleken. Terreurcampagnes van enige omvang en continuïteit bleken onuitvoerbaar. Het activisme was dus niet in staat om met terrorisme op korte termijn ingrijpende politieke hervormingen af te dwingen. Dat betekende niet dat het geloof in het zinvolle van geweld verdween.

De Gentse flamingant Alfons Sevens was op dit terrein een bijzonder attent en goedingelicht waarnemer. Hij zag dat “*jeugdige heethoofden*” nog altijd bereid waren om een politieke manifestatie om te zetten in relschopperij en geweldpleging. De Belgische patriottische vervoering van na 11 november 1918 deemsterde weg onder invloed van de francofone agressie en de blijvend slechte sociaal-economische toestand. Hij zag hoe vele vlaamsgezinden daardoor radicaliseerden. Gewezen frontsoldaten en vele jongeren bleken geneigd om het activisme te volgen en anti-Belgisch te worden. Voor de radicaalsten werd geweld hoe langer hoe meer een valabele optie, daarin gestimuleerd door de bestendige aansporingen uit Nederland.²¹ Sevens was niet de enige die dat merkte en ervoor waarschuwde. In hun bekende “*Vlaamsche interpellatie*”, midden mei 1919, vertelden de katholieke voormannen Aloys Van de Vyvere en Frans Van Cauwelaert in het parlement dat de houding van de regering en de franskiljonse anti-flamingantische agitatie in Vlaanderen kwaad bloed zette. Als er geen toegevingen en nieuwe taalwetten kwamen, zou dit wel eens tot ernstige botsingen kunnen leiden.²²

Hierbij moet vermeld worden dat de anti-vlaamsgezindheid dermate virulent was, dat deze niet anders kon dan polariserend werken. Toen Van Cauwelaert, begin 1920 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers het Nederlands gebruikte, kreeg hij felle protesten van vrijzinnig-Waalse en Vlaams-liberale kant. Ze beschouwden het gebruik van Nederlands in het parlement als een regelrechte belediging en een anti-vaderlandse daad. De Waalse socialistische voorman Hubin riep: “*Si vous voulez la guerre civile, dites-le*” en hij omschreef Van Cauwelaerts dagblad *De Standaard* als “*une propagande destinée à détruire l’unité du pays*” waar “*on fait*

20. Brief van Robrecht De Smet aan Jules Charpentier, 10 februari 1920, brief nr. 14 uitgegeven en van commentaar voorzien door A. de Bruyne en A. Van Moerbeke, in: *Verschaeviana*, Brugge, 1984, pp. 48-49.

21. Alfons Sevens in *De Witte Kaproen*, 8 februari 1919. Ook de andere naoorlogse nummers van dit blad zijn illustratief in deze zin.

22. De tekst van het parlementair debat werd ook als brochure uitgegeven: *De Vlaamsche interpellatie, 14-15-21-22 mei 1919*, Brussel, 1919.

nettement et hautement appel à la guerre civile". Voor dergelijke taal kreeg hij applaus op de vele socialistische en liberale banken. Dit toont aan hoe ook aan de andere kant van de barrière een retoriek werd gebruikt die aanzette tot haat.²³

Er kwam dus geen pacificatie in het taalconflict. Integendeel zelfs! Dat zorgde ervoor dat het activisme geen voltooid verleden tijd zou worden. Een groeiend aantal mensen begon de activisten te beschouwen als helden of onschuldige slachtoffers, of toch minstens als mensen die goeddeels gelijk hadden. Vooral jongeren die de bezetting slechts als kind hadden meegemaakt en geneigd waren de verhalen over de minder fraaie kanten van het activisme per definitie van de hand te wijzen. En dan natuurlijk de gewezen activisten zelf die zich inderdaad als een soort voorhoede beschouwden. Op deze voedingsbodem waren mensen te vinden die bereid waren te slaan of geslagen te worden.

De strategie van de spanning in Antwerpen?

Antwerpen was even Belgisch-patriottisch als de andere Vlaamse steden, maar de francofone aanwezigheid was wel minder machtig dan in Gent of Brussel. De Vlaamse Beweging stond er sterk. Maar er bleven ook restanten van het activisme aanwezig. Voor een deel waren dit stadsambtenaren die ontslagen waren en daarbij uiteraard de jongeren die zich vóór 11 november 1918 door het activisme aangesproken voelden, maar door het gerecht goeddeels met rust gelaten werden. Die wilden in hun verbittering van geen ontwapenen weten. Reken daarbij een nerveuze en zwakke stedelijke overheid die geleid werd door de bejaarde, weinig bewakende burgemeester Jan De Vos. Die werd al sinds eind 1914 door Belgische nationalistenvan ervan beschuldigd dat hij de vesting Antwerpen al te vlug aan de Duitsers had overgegeven. De man was als de dood voor een herneming van die kritiek op zijn persoon en wilde daarom erg stoer doen tegenover elke uiting die kon beschouwd worden als zijnde niet vaderlands genoeg.

De eerste rel maakte dit al meteen duidelijk. Jan De Vos had vernomen dat er in de Scala op 27 december 1918 herrie was wanneer er Frans gebruikt werd. Dit zat hem hoog en hij las zijn politie de les, suggererend dat ze tekort schoot. In feite was er niet meer gebeurd dan dat Bernardus Jacobs – geboren op 3 februari 1869 en dus geen jonge snaak meer – tijdens de opvoering van het nationaal lied had geroepen: *"Zingt dit in 't Vlaams"*. En er was wat gefluit. In feite niets abnormaals

23. *Parlementaire Annalen*, Kamerzitting van 29 januari 1920, p. 243.

voor een volkse schouwburg. De politie was meteen opgetreden en zou later bij de voorstellingen altijd aanwezig zijn met twee of drie man.²⁴

Kort daarna, op 7 januari 1919, trokken een tweehonderdtal AKVS-jongeren over de de Keyserlei terwijl ze Vlaamse strijdliederen zongen. Ze kwamen net van een meeting waar frontsoldaat Jules Platteau en verscheidene priesters over de Vlaamse zaak hadden gesproken. Er kwamen opstootjes van, want vele voorbijgangers reageerden erg agressief op deze ostentatieve uiting van vlaamsgezindheid. De militaire wacht van het Centraal Station, minstens gedeeltelijk bestaande uit Waalse soldaten, rukte uit, dreef de studenten op brutale wijze uit elkaar en deed twee aanhoudingen. Vanuit flamingantische hoek kon men de zaken op verschillende manieren bekijken: *Het Vaderland* vond dit een onnodige provocatie: “Men mag wel zeggen dat elke uitdaging, bedreven door onverantwoordelijke snotneuzen, want het is een uitdaging thans strijdliederen te zingen, de vijanden der Vlaamse zaak wapens in de hand geeft om al wat Vlaams is te bevechten. Het kan niet genoeg herhaald worden dat het activisme door elke Vlaming wordt afgekeurd. Dat bleek eens te meer tijdens het relletje: er was maar één roep van afkeuring voor het dolzinnig optreden van die schooljongens, die als een hoop verschrikte mussen uiteenstoofden de soldatenwacht aanrukten.” *Het Laatste Nieuws* was verontwaardigd over het agressief antivlaamse optreden en besloot zijn bericht met “Schrikbewind!”²⁵

Deze historie vestigt de aandacht op het feit dat de burgemeester niet de enige was die in de stad aan ordehandhaving deed. Het grote militaire belang van de Antwerpse haven- en verkeersinfrastructuur zorgden er voor dat het Belgische leger nadrukkelijk aanwezig was. De militaire gouverneur, generaal-majoor L. Mahieu, zat de burgemeester herhaaldelijk – en telkens in het Frans – op de huid betreffende deze relletjes. Hij kreeg immers verslag van de betrokken officieren en die deden erg denigrerend over de Antwerpse politie. Zo zou de stadspolitie niets gedaan hebben om de AKVS-manifestanten te verspreiden. In november had de burgemeester nochtans elke samenscholing van meer dan vijf personen verboden.

24. Stadsarchief Antwerpen (SAA), Modern Archief (MA), nr. 3042, map “Opstootjes en rustverstoringen. Verslag aan de gouverneur”. Brief van burgemeester Jan de Vos aan de hoofdcommissaris, 2 januari 1919 en verslag van de aanwezige agenten en verslag van de adjunct-opziener, 4 januari 1919. De politie was geïrriteerd door de hoge toon van de burgemeester over iets wat in hun ogen een bagatel was.

25. SAA, MA, nr. 3042, map “Opstootjes en rustverstoringen. Verslag aan de gouverneur”. Bestuurlijke akte van de politie, 9 januari 1919; Verslag en commentaar in *Het Vaderland*, 8 januari 1919 en *Het Laatste Nieuws*, 9-10 januari 1919. Zie ook L. Vos, *Bloei en ondergang van het AKVS*, deel I, Leuven, 1982, p. 91.

De stad werd immers onveilig gemaakt door een golf van plunderingen en diefstallen. Voor elke manifestatie moest toestemming gevraagd worden aan zowel de burgerlijke als de militaire overheid. Die werd ook gegeven, al mochten ze soms bepaalde slogans niet meedragen als de generaal ze niet lustte.²⁶

Een belangrijk feit op de achtergrond was dat de stedelijke politie verzwakt en ontredderd uit de oorlog was gekomen. Militaire dienst, postverlating, overlijdens, deportaties, de Spaanse griep ... hadden zwaar toegeslagen en de effectieven konden niet een-twee-drie worden aangevuld. Bovendien werd het korps geconfronteerd met een sterk toegenomen onveiligheid door een grote verspreiding van vuurwapens onder de verpauperde bevolking en de gevaarlijk geworden bewakingsopdrachten in de haven. De Duitsers hadden tijdens de bezetting de politie ontwapend waardoor ook de oefeningen in wapenbeheersing achterwege waren gebleven. De Belgische militaire overheid stelde voor de politiemannen te bewapenen met geweren, maar het stadsbestuur was daar tegen omdat geweren te ver droegen en de verloren kogels daardoor gevaarlijk waren voor onschuldige burgers. Geweren konden bovendien gemakkelijk worden afgepakt vermits de politie fysiek heel dicht bij de burgers moest optreden. Er werd een bestelling voor duizend revolvers geplaatst bij een Antwerps atelier. Wapens die maar een effectieve dracht hadden van een vijftigtal meter. Ze werden pas in de loop van 1919 heel geleidelijk geleverd. Men kan zich de vraag stellen of de politie wel voldoende opgeleid en geoefend was om met deze wapens om te gaan. Uit het besluitvormingsproces blijkt ook dat de stedelijke overheid zeker niet zat te springen om haar ordestrijdkrachten, ondanks het toegenomen banditisme, zwaar te bewapenen. Integendeel, ze was erg terughoudend.²⁷

De grotere gewelddadigheid in stad en haven zette zich ook door op het politieke vlak waar de Vlaamse kwestie erg sterke emoties losweekte. Teruggekeerde Vlaamse frontsoldaten hadden ondertussen een politieke partij, het Vlaamsche Front, op het getouw gezet die in de havenstad op een behoorlijk grote aanhang kon rekenen, maar, door de herinnering aan het activisme, ook sterke anti-gevoelens opwekte. Een kleine manifestatie van Vlaamse soldaten, na een meeting georganiseerd door het Vlaamsche Front op 11 januari 1919, liep al meteen uit op

26. SAA, MA, nr. 3045, map "Stoeten - Ordemaatregelen" en map "samenscholingen- verbod (meer dan 10 personen)".

27. SAA, MA, nr. 3045, map "Politie – personeel – bewapening" en map "Politiemaatregelen en toezicht". Ook het Belgische leger zou tegen de diefstallen en plunderingen met harde hand optreden.

bekvechten met Waalse soldaten en met verontwaardigde burgers. Stadspolitie en – opnieuw! – een toegesnelde soldatenwacht herstelden de rust.²⁸ Bij dergelijke feiten werden de flamingantische soldaten geconfronteerd met onbegrip en haat en de daaruit voortvloeiende verbittering zweepte de gemoederen op.

Op 1 juni 1919 werd een grote meeting georganiseerd in zaal Apolloon. De zaal zat vol met wel 1200 toehoorders, meestal jonge mensen. Er werd felle kritiek op de regering gespuid. Staf De Clercq zei dat het niet meer ging om “*In Vlaanderen Vlaams*” maar om “*In Vlaanderen zelfbestuur!*”. Vele soldaten hadden nog kleine Belgische vlagjes bij zich maar de sfeer keerde al in anti-Belgische zin. Op de bovengalerij had zich een groepje jonge mannen verzameld die riepen “*Revolutie in Vlaanderen!*” en “*Scheurt dat rood van die vlagjes!*”. Toen een soldaat van de militaire veiligheid in uniform binnenkwam, werd hij door diezelfde groep gehoord en beledigd. Hij verliet de zaal onder gejuw. Daarna trok een grote groep de straat op naar de woning van de activist en het vooroorlogs parlamentslid Adelfons Henderickx. Henderickx was een van de *founding fathers* van de flamingantische studentenbeweging in Leuven en was nooit lid geweest van de Raad van Vlaanderen waardoor zijn activisme niet zo anti-Belgisch was gekleurd. De soldaten riepen om zijn invrijheidsstelling. Bij de verdere optocht werden ze door mensen die uit het huis van de geneesheer Ciselet kwamen, beledigend toegeroepen als “*boches*” en “*activistes*”. Uit woede brak een soldaat met een vlaggestok het glas boven de voordeur van Ciselet en was er even een dreiging van fysiek geweld.²⁹

Dergelijke manifestaties werden door een deel van de pers opgeblazen in anti-vlaamse zin. Elke vlaamsgezinde was daarbij een “*activiste*”, een “*imbécile*”, en een handlanger van de Duitse vijand. Dat er een sterke verbittering groeide tegenover de antivlaamsgezinden, kan niet verbazen. Vooral August Monet zweepte de gemoederen op. Monet was een bekend Antwerps journalist die voor de oorlog actief was in de Vlaamse Beweging maar tijdens de bezetting een verbeterde bestrijder van het activisme was geworden. Na de wapenstilstand richtte hij zijn scherpste pijlen op het Vlaams-nationalisme. De frontsoldaten hadden zich tijdens de oorlog al

28. SAA, MA, nr. 3042, map “Opstootjes en rustverstoringen. Verslag aan de gouverneur”.

29. “Bestuurlijke Akte” betreffende de meeting, 1 juni 1919: de meeting in Apolloon was aangevraagd en toestemming werd gegeven door Mahieu. Er werd gesproken door voorzitter Herman Van Puymbroeck, Staf De Clercq, Marcel Steenbrugge (ingenieur uit Gent), een soldaat van de houthakkerscompagnie (die niet was aangekondigd in de aanvraag!). SAA, MA, nr. 3045, map “Stoeten - Ordemaatregelen”. Brief van burgemeester Jan De Vos aan generaal Mahieu, 2 juni 1919. SAA, MA, nr. 3042, map “Opstootjes en rustverstoringen. Verslag aan de gouverneur”. Zie ook verslag in *Volksgazet*, 4-5 juni 1919.

doodgeërgerd aan *Le XXe Siècle*; de Antwerpenaars onder hen ondervonden nu dat ze in hun eigen stad op dezelfde manier werden beledigd en onheus behandeld door Monet. Zijn pseudoniem “RIP” werd door hen intens gehaat. Een paar weken later, op 19 juni 1919, toonde het Vlaamsche Front zich opnieuw. Eerst was er een meeting voor een propvolle zaal, vol soldaten en vele priesters. Daarna trokken luidruchtige groepen al zingend de straat op. De Vlaamse leeuw klonk en sommigen riepen: “*Vlaanderen alles, België niets!*”. Maar ook: “*Naar RIP! Naar RIP!*” en “*RIP moet dood*”. Opnieuw trokken ze in groep naar de woning van Adelfons Henderickx waar ze om zijn invrijheidsstelling schreeuwden.³⁰

Opmerkelijk was dat ook de aan België loyale flaminganten een mikpunt werden van agitatie vanuit radicale hoek. Hier speelden minder de emoties dan wel de doelbewuste strategie die al op het einde van de bezetting in de middens van de Raad van Vlaanderen was vastgelegd: de activistische militanten moesten de aan België loyale flaminganten voortdurend op de huid zitten omdat ze in de weg stonden bij het uitdiepen van de kloof tussen België en Vlaanderen. De eerste die dat zou ondervinden was de liberaal-flamingantische voorman Hoste die op 10 februari 1919 in de zaal van Help U Zelve sprak over de Vlaamse Beweging. Hij haalde fel uit tegen de Duitsers en tegen het activisme. Wat volgens de politiemanooggetuige “*niet al te wel in de smaak viel van het grootste gedeelte der toeschouwers bestaande uit activisten, waaronder vele afgedankte en gestrafte bedienden die volgens onze mening complot gevormd hadden om de meeting bij te wonen.*” Er waren vijftot zeshonderd aanwezigen. Nadien dreef de politie “*enige activistische groepen*” uiteen zonder veel verzet.³¹

De politiemann had gelijk. De activisten waren in Antwerpen nog best in staat om voldoende militanten te mobiliseren voor een dergelijk machtsvertoon. Dat zou opnieuw blijken op 23 juni, toen Louis Franck zou spreken. Franck was een vooraanstaand Antwerps politicus van liberaal-flamingantische huize. Hij had zich tegen het activisme en tegen Borms gekeerd en moest dat betalen met arrestatie en deportatie naar Duitsland. Zijn voordracht op een meeting in het liberaal Volkshuis werd verstoord door activisten die zich in de zaal hadden verspreid. Ze floten en riepen. Van op de gaanderij werden snippers naar beneden gegooid met daarop: “*STAATSGEVAARLIJK!...? verschijnt eerstdaags*”. Burgemeester Jan De Vos kreeg zo een exemplaar op zijn bureau, want de politie had het

30. SAA, MA nr. 3045, map “Stoeten – Ordemaatregelen”. Verslagen van op de meeting en op de betoging aanwezige politiemannen, 19 juni 1919. De politie had de Frontleiding gevraagd om niet met vlaggen de straat op te trekken hetgeen gebeurde.

31. SAA, MA, nr. 3045, map “Samenscholingen – verbod (meer dan 10 personen)”. Ze hadden het ook gemunt op schepen Karel Weyler, een notoir Borms-tegenstander van tijdens de oorlog.

plichtsgetrouw in het dossier gestopt. Het zal zijn vreesachtig-verkrampte houding zeker niet gemilderd hebben.³²

De volgende die met deze activistische strategie zou kennis maken, was de katholieke voorman Frans Van Cauwelaert. Hij had de flaminganten en de katholieke arbeidersorganisaties samengebracht met het oog op de komende verkiezingen. Op 24 augustus 1919 had Van Cauwelaert het tegenover deze achterban ondermeer over de noodzaak de openbare besturen in heel Vlaanderen bij wet te verplichten tot vernederlandsing. Hij werd voortdurend onderbroken door een twintigtal kerels. Hij verzocht hen weg te gaan vermits ze niet wilden stoppen met hun lawaai. Dat deden ze terwijl ze *De Vlaamse Leeuw* brulden. Buiten werden ze door de politie uiteengedreven omdat ze ook daar doorgingen met roepen en zingen.³³

Deze activisten werden opgenomen in de rangen van het Vlaamsche Front, al hielden de frontsoldaten daar in deze periode de leiding nog vast in handen. Toch zou deze injectie van radicalisme de partijmilitanten als groep verder weg doen drijven van de rest van de bevolking.³⁴ Ook van de politie! Er waren tijdens de bezetting al ernstige wrijvingen en botsingen geweest en de dreiging dat een activistische stadsbestuur de macht zou krijgen vanwege de Duitsers zal in het politiekorps voor onrust gezorgd hebben. Bovendien trok het activisme mensen aan die niet vies waren van rellen en straatgeweld en die zijn meestal niet populair bij agenten. Dat ging zo door na 11 november 1918. Politieagenten en nationalistische militanten hebben deze herhaaldelijke confrontaties heel scherp ervaren en dat leidde tot wederzijdse gevoelens van haat en verachting, veel meer dan het publiek, de politici en de media konden bevroeden.

Een klein feit kan dit illustreren: na een vergadering van het Vlaamsche Front trok een troep jongeren door Antwerpen. Ze zongen luidkeels *De Vlaamse Leeuw*. Dat zinde een groep politieagenten niet die, onder de kreet “*t zijn activisten*”, hen met sabels uiteenranselde. “*Twee onzer jongens waren deerlijk getroffen aan hoofd,*

32. Verslag in SAA, MA, nr. 3045, map “Stoeten – Ordemaatregelen”. De activist Jozef A. Van Caectenberghé werd door de politie uit de zaal verwijderd.

33. Verslag in SAA, MA, nr. 3045, map “Samenscholingen – verbod (meer dan 10 personen)”. Het ging om flaminganten, “*namens de Katholieke Vlamingen De Antwerpse Volksbond*”, en arbeiders, “*namens de Democraten: de Kristene Arbeiderspartij*”.

34. Het Vlaamse Front stond niet alleen als verontrustend teken van gevaarlijk te achten politieke dissidentie in Antwerpen. Op 16 juli was er een besloten vergadering met een dertigtal mensen van de “Vlaamsche Revolutionaire Socialistenpartij” geweest: SAA, MA, nr. 3045, map “Samenscholingen – verbod (meer dan 10 personen)”, Verslag van 16 juli 1919. Hierbij dient onderstreept dat vele Antwerpse communisten een activistisch verleden hadden.

*armen en benen en werden in 't lokaal De Vlaamsche Leeuw binnengedragen waar men de noodverbanden legde. Een dokter moest hulp bieden ... Dat men in volle straat, eerst de electrieke lampen uitdraait, om dan als monsters op ons te kappen, achterwaarts en zonder verwittiging, is een der lafste daden welke ik ooit in de vijftigjarige Vlaamse strijd heb bijgewoond. De Vlamingen zijn schurken en men moet er op kappen. Hoe lang nog ?*³⁵ Uit dit ooggetuigenverslag in het frontersdagblad valt te leren dat de Antwerpse politie als onredelijk agressief tegenover Vlaams-nationalisten werd voorgesteld. Dergelijke berichtgeving, nog onafgezien van het waarheidsgehalte ervan, werkt uiteraard erg opzwepend.³⁶

Op 30 november 1919 zou het Vlaamsche Front nogmaals haar macht tonen met een meeting in de hippodroom en een aansluitende betoging waarbij ze met zo'n drieduizend man door de stad trokken. Het ongeluk wilde dat een Waalse legerkapitein in uniform, door een onhandig maneuver met zijn auto, de aandacht trok. Auto en chauffeur werden zwaar aangepakt door de betogers. Diverse burgers en politieagenten met de blanke sabel hadden de kapitein moeten ontzetten. De rel ontstond in een mum van tijd.³⁷ Dat er ditmaal een officier in uniform werd mishandeld door betogers die voor een belangrijk deel oudstrijders waren, is geen toeval. Dat dit in een Vlaams-nationalistische en antimilitaristische context gebeurde al evenmin. De vernederende ervaringen aan het IJzerfront en de frustratie van de niet-ingeloste beloften op taalvlak na de wapenstilstand, wreekten zich op straat. Maar dat waren politieke kwesties die op de hoogste niveaus moesten aangepakt worden. Op die hoogste niveaus had men ondertussen ook begrepen dat de onrust in Vlaanderen gevaarlijke proporties begon aan te nemen.

Wat denkt de overheid?

Hoe groot was de impact van de oproepen tot politiek geïnspireerde geweldpleging vanuit Nederland en deze verspreide vechtpartijen en grimmige manifestaties? Ze werden in ieder geval ernstig genomen door de regering. Het was voor de ministers duidelijk dat de vrees voor opstand na 11 november 1918 ongerecht-

35. Ooggetuigenverslag door Jan De Jaegher, die zich voorstelde als oud-politieman, in: *Ons Vaderland*, 3 september 1919.

36. Ook in *Ons Vaderland*, 21 juli 1920, dus heel kort na de dood van Van den Reeck. Opnieuw zou de Antwerpse politie doelbewust op een groep flamingantische studenten hebben ingeslagen. Ondermeer Dries De Vos zou bij deze gelegenheid aangehouden zijn.

37. Diverse verslagen en getuigenverhoren betreffende de betoging en het incident in SAA, MA, nr. 3045, map "Stoeten – Ordemaatregelen".

vaardigd was geweest. Het geweldige pro-Belgische enthousiasme van de bevolking had elke revolutionair kansloos gemaakt. Daarnaast was de veiligheidsdienst erg actief en de Frontbeweging zwak. Die relatief bemoedigende situatie was evenwel een kort leven beschoren, want de Vlaams-nationalistische rangen groeiden nadien snel aan en de militanten radikaliseerden tegen een angstwekkend tempo. Nog geen jaar na het einde van de oorlog wees de Brugse minister Ruzette zijn collega's op de verscherping van de atmosfeer in Vlaanderen naar aanleiding van de weigering tot vernederlandsing van de Gentse universiteit: "*Un mouvement à tendances séparatistes s'y développe de façon inquiétante*". Minister van Oorlog Masson trad hem bij: "*L'état d'esprit auquel le baron Ruzette fait allusion se traduit par la distribution de tracts, de manifestes d'une extrême violence*". Ze waren ervan overtuigd dat dit gevoed werd met vreemd geld en dat het de voortzetting van het activisme was; een zaak voor de militaire veiligheid dus.³⁸

Maar ook een zaak voor de politici want de Frontpartij toonde zich verregaand solidair en dat betekende dat de stem van het activisme ook in het parlement vertegenwoordigd werd. Dat zorgde in regeringskringen herhaaldelijk voor emoties. Die werden de hoogte ingejaagd omdat de ministers wisten dat achter het Vlaamsche Front groepen schuil gingen die probeerden om het gehalte aan gewelddadigheid in de taalstrijd de hoogte in te drijven. Minister van Justitie Vandervelde deelde mee dat "*d'après des renseignements recueillis par la Surêté publique, des éléments activistes prépareraient un mouvement à tendances révolutionnaires*". Ook Eerste Minister Leon Delacroix achtte de situatie ernstig en hij vreesde dat een harde confrontatiepolitiek vanwege de overheid de verschillende potentiële oproerige groepen "*épars aujourd'hui, où germes des ferments de révolte, à savoir au groupe du Frontpartij, au groupe communiste, au groupe du combattants, l'occasion de se réunir à l'occasion de poursuites qu'ils considéraient comme une provocation*". Op de volgende vergadering wees de flamingantische minister Prosper Pouillet nog eens op de grote gevaren van een te repressief optreden: "*Si une répression devait se reproduire à l'occasion de mouvements provoqués par la question flamande et si les soldats wallons devaient être chargés du maintien de l'ordre, nous serions exposés à la guerre civile*".³⁹ Dat Waalse soldaten werden ingezet bij

38. ARA, Ministerraad van 12 juli 1919, microfilm 2010. Het waren overigens niet alleen Vlaams-nationalisten die de regering zorgen baarden. Op de Ministerraad van 6 oktober 1919 deelde minister van Binnenlandse Zaken Charles De Broqueville verslagen uit van een vergadering in Brussel van de "Fédération bolcheviste belge". Daaruit bleek dat deze organisatie gesteund werd met Duits geld.

39. ARA, Ministerraad van 31 januari en 2 februari 1920, microfilm 2010.

ordehandhaving was in Antwerpen al voorgevallen.

De meerderheid in de regering was zich dus in de winter van 1919-1920 bewust van het gevaar dat een krachtige ordehandhaving een gedroomd propagandawapen in de handen van de anti-Belgische tegenstander zou geven. Maar bestond dat besef ook bij de autoriteiten in Antwerpen? Daar hield burgemeester Jan De Vos krampachtig vast aan zijn provocerend samenscholingsverbod dat herhaaldelijk en haast per definitie leidde tot gewelddadige confrontaties met zijn politieke opposenten.

De Vos en zijn stadspolitie waren niet de enige partij aan de kant van de ordehandhavers. Het is opvallend hoezeer de militaire overheid aanwezig was in het Antwerpse straatbeeld en bij diverse gelegenheden hard optrad. Uit vele documenten spreekt hun nauwelijks verholen verachting voor de politie. Het leger was zegevierend uit de loopgraven gekomen en dat droeg bij tot de arrogantie van de officieren en hun neiging er hard op los te slaan. Nu die Waalse kapitein Laurencin op een vernederende manier was aangepakt door die verachte flamingantische oudstrijders, laaide de woede hoog op. Op 10 december 1919 schreef een boze generaal Drubbel eigenhandig aan de burgemeester om zijn beklag te doen over de behandeling die Laurencin was te beurt gevallen. De toon was erg streng en zowel op als tussen de regels was er weinig achting te vinden voor de organisatie van de ordehandhaving in Antwerpen en evenmin over de burgerlijke verantwoordelijken. De generaal wees er tot slot op dat er ergere incidenten zouden ontstaan als militairen in uniform in de toekomst nog zo zouden worden behandeld. Een nauwelijks verholen dreiging dat de officieren hun wapens zouden gebruiken wanneer ze bedreigd werden.⁴⁰

Die militaire arrogantie trof een zwakke opponent. De burgemeester schreef terug op een verontschuldigende, haast kruiperige toon waarbij hij in feite zijn onvermogen toegaf: alle beschikbare politiekrachten waren voor de betoging gemobiliseerd, maar ze konden geen manifestatie van drieduizend man de baas. Uit de brief valt af te leiden dat hij niet nog eens van plan was zich zo voor schut te laten zetten door manifestaties waarbij de kans op het ontstaan van incidenten groot was. Dat die mogelijkheid net heel sterk toeneemt, wanneer politiek ongenoegen niet op de gebruikelijke manier kan gekanaliseerd en geuit worden via manifestaties, begreep de burgemeester duidelijk niet.

40. SAA, MA, nr. 3045, map "Stoeten – Ordemaatregelen". Brief van generaal Drubbel aan de burgemeester, 10 december 1919 met aangehecht het antwoord van de burgemeester. Ook voor volgende alinea.

Nochtans waren er ook in de leiding van het Antwerpse Vlaamsche Front verantwoordelijken die best bereid waren om afspraken te maken en er zich aan te houden. Dat was aangetoond bij de grote meeting en manifestatie op 19 juni 1919. Om provocaties zoveel mogelijk te vermijden had de politie toen bekomen dat er geen vlaggen zouden megedragen worden. De fronters hadden zich gehouden aan deze afspraak. Er werd op straat gezongen en geroepen, maar er waren geen incidenten.⁴¹

Maar burgemeester De Vos was oud en de brief van generaal Drubbel had hem bang gemaakt. Men kan zich afvragen of hij wel begreep wat er gaande was. Hij had zeker geen voeling met de nieuwe politieke fenomenen die door de oorlog versterkt en geradikaliseerd waren. Daardoor reageerde hij niet op een adequate wijze op de bedreigingen die zijn stad boven het hoofd hingen. Zo schiep zijn kortzichtig beleid de omstandigheden die politiek-geïnspireerd straatgeweld bevorderden. Net dat wat hij zo graag wilde voorkomen. Het had anders gekund.

De burgemeester was niet de enige die verantwoordelijkheid droeg. In de flamingantische hoek waren groepjes aanwezig die de gespannen toestand wilden zien verergeren en best bereid waren daar hun steentje toe bij te dragen. Bij verscheidene manifestaties was al gebleken dat de passies hoog konden opblazen en tot baldadigheden en vechtpartijen leiden. Het ingrijpen van verontwaardigde burgers, van politie en soldaten, deden de verbittering in frontrangen toenemen. In dat proces kon doelbewust uitgelokt geweld een nuttig instrument zijn om de verbittering bij de aanhang – en dus de politieke radicalisering – aan te zwengelen en de anti-Belgische rangen te doen aangroeien.

De provocaties gingen dus verder. Vlaams-nationalistische knokploegen vielen onverhoeds bijeenkomsten en manifestaties van politieke tegenstanders aan. Niet alleen van de loyale flaminganten maar ook van anti-vlaamsgezinden die daarop uiteraard fel reageerden. De ultra-Belgicisten toonden zich ondertussen ook in staat om knokploegen de straat op te sturen. Dat leidde vooralsnog niet tot ernstige persoonlijke ongelukken. Al waren gescheurde kleren en bebloede hoofden schering en inslag. Dit straatgeweld zorgde voor een intenser militantisme.

Er was nog een facet aan de gespannen toestand dat van grote propagandistische waarde bleek om de overheid en de politieke tegenstanders in diskrediet te brengen, namelijk het ‘offer’.

41. SAA, MA, nr. 3045, map “Stoeten – Ordemaatregelen”. Verslagen van op de meeting en op de betoging aanwezige politiemannen, 19 juni 1919.

De strategie van het offer en de dood van Van den Reeck

In feite was de strategie van het offer de noodgedwongen keuze van de zwakke. De flaminganten waren niet in staat geweest om de regering tot hervormingen te dwingen. De invallen op vergaderingen, de inbeslagnames en de aanhoudingen sloegen gaten in de gelederen. Ook in Antwerpen, waar Van den Reeck in deze kringen verkeerde, liet de veiligheidsdienst zijn tanden zien.⁴² Het subversieve activistische netwerk op Belgische bodem werd grotendeels opgerold of ontmoedigd. Daardoor zat de anti-Belgische beweging nu met vele gevangenen in plaats van met vrije agitatoren. Maar ook gevangenen konden gebruikt worden. Zeker als het erop aankwam om te bewijzen dat België een repressieve en onbetrouwbare staat was. Daarvoor waren slachtoffers het aangewezen middel. Het zichzelf offeren kon bovendien worden voorgesteld als een onomstotelijk bewijs van belangeloos ‘idealisme’.

In eerste instantie zouden de activisten daarvoor dienen. Sommigen zouden in de gevangenis overlijden of zelfmoord plegen zoals Jan Hainaut. Of August Borms die na zijn aanhouding, uit propagandistische overwegingen, doelbewust aanstuurde op een zware straf. De activisten die veilig in Nederland zaten, waren opgetogen want de tactiek werkte. *Vlaanderen* schreef op 1 januari 1920: “*Reeds heeft ons heerlijk Vlaams-nationalisme zijn martelaren. Dr. Borms wordt meer en meer de nationaal-Vlaamse held. De belgicistische terreur zorgt er voor dat vervolging en gevangenschap de nationaal-Vlaamse idee louteren en de wil tot algehele ontvoogding stalen.*”

Als ze die tactiek wilden volhouden, moesten er ook nieuwe potentiële martelaren gevonden worden die bereid waren tot het ‘offer’. Om daarvoor gunstige omstandigheden te creëren was instrumenteel geweld een noodzakelijk hulpmiddel. Het kwam er op aan slachtoffers te laten maken waarna de zwarte piet naar de Belgische overheid kon toegeschoven worden. Daarvoor kon gerekend worden op de radicale kringen waar Borms al tijdens de oorlog hoog in aanzien stond en zijn militanten had gerecruteerd.

In die kringen was Herman Van den Reeck thuis. In de jaren na de oorlog was hij druk bezig als oprichter en medewerker aan jongerentijdschriften. Daarvoor werkte hij ondermeer nauw samen met de wat oudere Geert Pijnenburg die nog in Borms’

42. Enkele voorbeelden op basis van berichtgeving in de frontgezinde pers in H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging 1914-1939. Dl. 1: De eerste wereldoorlog en zijn onmiddellijke nasleep augustus 1914/november 1919*, Antwerpen, 1969, p. 214.

activistische knokploeg had meegemarcheerd. In hun kennissenkring bleef de gedachte aan het bevrijdend geweld voortleven, nog eens gestimuleerd door de rechtszaken waaraan verscheidene jonge Antwerpse activisten zich moesten onderwerpen. Omdat deze mensen zeer gemotiveerd waren en krachtig gesteund werden door hun gelijkgestemde vriendenkring en tot op zekere hoogte ook door het Vlaamsche Front dat in de Antwerpse agglomeratie sterk stond, durfden ze combattief naar buiten treden. De wat oudere vriendin van Van den Reeck, Anna Mortelmans, waarschuwde in februari 1920 in de slotlinea's van haar verdediging tegenover de rechtbank dat de bestraffing van de activisten een gewelddadig anti-Belgicisme zou genereren. Ze dreigde dat de kansen op een vreedzaam verloop van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd snel zouden vervliegen naarmate de tijd vorderde.⁴³

Haar vriendenkring zou er voor zorgen dat het geweld waarvoor ze waarschuwde, georganiseerd of uitgelokt zou worden. Het zou in de volle betekenis van het woord 'instrumenteel' geweld zijn want het moest, in functie van de politieke strijd, nuttig aangewend kunnen worden. Van den Reeck was een agitator die dit weloverwogen toepaste, er met overtuiging aan meedeed en bereid was zelf in de voorhoede te staan. Dat gebeurde bijvoorbeeld op 5 juni 1920 in het Beursgebouw in Brussel waar het *Comité de Politique nationale* dat van plan was te protesteren tegen de gevraagde vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit, een meeting hield.⁴⁴

Tegen zijn vriendin Anna Mortelmans legde hij uit hoe hij, met een groepje geestesgenoten, de rellen had uitgelokt. Uit zijn verhaal bleek hoe doordacht en gepland deze aanval was geweest. Dat feit werd bekend bij zijn collega's studenten aan de ULB waar hij scheikunde studeerde en hij werd twee dagen na de rel door zijn medestudenten met geweld uit de collegezaal buitengewerkt: "*maar ik heb me geweerd, zegde hij met zelfvoldoening; alleen m'n pet heb ik er bij ingeschoten en m'n studentenschap*". De jongeman had heel veel over voor zijn politieke idealen maar hij stond in zijn Brussels studentenmilieu zo goed als alleen, zoals hij aan Mortelmans bekende.⁴⁵

Ook in zijn vaderstad zou hij uit volle overtuiging blijven meedoen. Daar had de burgemeester elke manifestatie naar aanleiding van de Guldensporenviering

43. Memorie van Toelichting van Anna Mortelmans op haar proces; achteraf als brochure uitgegeven: A. MORTELMANS, *Memorie van toelichting aan de Heeren Rechters der vierde Kamer van de correctionele Rechtbank, hebbende te oordelen over de beschuldiging, uitgebracht tegen Anna Mortelmans door deze voorgedragen als pleidooi op 4e november 1919*, s.l., 1920.

44. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging [...]*, p. 238.

45. *Ons Vaderland*, 15 juli 1920. *Onze Hulde* door zijn vertrouweling Anna Mortelmans met daarin een uitvoerig en gedetailleerd getuigenis.

verboden waardoor het Vlaamsche Front moest uitwijken naar het grondgebied van Borgerhout.⁴⁶ Op de bewuste 11 juli in 1920 trokken grote groepen betogers – met Van den Reeck – van Borgerhout naar Antwerps grondgebied. In de buurt van het Centraal Station probeerde een cordon van een vijftiental politiemannen om de betogers tegen te houden. Halverwege de Van Wezenbekerstraat zagen ze de stoet met een reeks vlaggen voorop. Hun blokkade werd omtrokken door jongeren gewapend met stokken. Er werd geslagen waarop de omsingelde agenten hun sabels trokken en ook hun revolvers waarmee “*menigvuldige*” waarschuwingsschoten in de lucht werden gelost. Verscheidene agenten en betogers werden gewond. De agenten kregen kreten als “*moordenaars!*” naar het hoofd geslingerd.⁴⁷ Er werd dus in de lucht gevuurd. Wat van ver te horen is en het zal de graad van opwinding bij zowel de ordehandhavers als bij de betogers sterk verhoogd hebben. Toen de betogers in grote groepen voor het stadhuis verschenen, waar schepen Strauss de burgemeester verving als bevelhebber van de politie, behoorde een bestorming tot de mogelijkheden. In het geharrewar op de markt viel het schot dat Van den Reeck dodelijk verwondde.

Een vermoorde pacifist?

Ook hier is het getuigenis van Anna Mortelmans illustratief. Zij verdedigde uiteraard het doorbreken van het betogingsverbod dat de rechtstreekse aanleiding was tot de rel met dodelijke afloop. Het doel was immers te bewijzen dat “*Vlaanderens vrijheidswil*” niet kon gesmoord worden. Maar wat dan met het feit dat het Vlaams-nationalisme zich tegelijkertijd een pacifistisch kleed had aangemeten: “*Wij, bewuste flaminganten, antimilitaristen in de ziel, beweren dat elk mensenleven een onschatbare waarde heeft*”. Dat verhinderde haar niet die dode betogers toch verantwoord te vinden: “*Toch, jonge strijdgenoot, zoudt gij, beter dan wie ook begrijpen dat we geen spijt kunnen voelen, over onze stap van zondag, al vinden we de betaalde prijs ontzaglijk hoog. Wij zeggen ‘t u na: wij moesten het wagen, hier stond te veel op het spel, niet waar?’*” Dat waren de woorden die hij tegenover haar had uitgesproken om zijn relschopperij in Brussel te verantwoorden. Meer dan waarschijnlijk zou Herman Van den Reeck dezelfde gedachtengang gehuldigd hebben

46. De week voordien had het Vlaamsche Front, als opwarming voor de viering, nog meetings mogen organiseren in de zalen Eldorado en Van Wesenbeke. Er waren geen incidenten. SAA, MA, nr. 29187, Verslag nr. 2346 in verslagboek stadspolitie tweede wijk.

47. SAA, MA, nr. 29187, Verslagen nr. 2355 en 2357, 11 juli 1920 in verslagboek stadspolitie tweede wijk. Ze merkten op dat de frontersleider en arts Hendrik Picard de groep leidde.

mocht niet hij, maar een van zijn vrienden, de dodelijke kogel hebben opgevangen.⁴⁸

Het mag duidelijk zijn dat pacifisme, in de zin van het afwijzen van geweld – of het nu om oorlog tussen staten ging of om politiek geïnspireerd geweld binnen een staat – aan deze militanten niet besteed was. Daarvoor is hun propageren en aanwenden van straatgeweld als moreel aanvaardbaar drukkingsmiddel te opvallend. Wel huldigden deze kringen een opmerkelijk gruwelpacifisme in de zin dat zij de tomeloze vernietiging van de voorbije loopgravenoorlog met klem afwezen en als volkomen zinloos beschouwden. Dit in navolging van Henri Barbusse die zoveel invloed had op de Clarté-groepen waar Van den Reeck bij betrokken was.

De volkerenverzoening die eveneens werd gepredikt was nu net een discours waarmee de Belgische patriotten konden uitgedaagd worden. Het was ook een element dat de anti-Duitse gevoelens moest milderden. Men kan toch moeilijk verwachten dat deze overtuigde activisten, die hun politieke en materiële toekomst in Duitse handen hadden gelegd, na 11 november 1918 zouden meedoen aan een politiek die Duitsland de financiële rekening voor zijn aanvalsoorlog presenteerde. Pleidooien voor volkerenverzoening spelen zich onontkoombaar af in een bepaalde context van internationale en interne machtspolitiek en dat was in 1919 niet anders. Pleiten voor volkerenverzoening was hét aangewezen middel om de in belgicistische kringen gehuldigde combattief anti-Duitse houding, de eisen voor herstelbetalingen en het Vredesverdrag van Versailles in diskrediet te brengen.

Anna Mortelmans sprak overigens niet van pacifisme maar wel van antimilitarisme, een term die ook Van den Reeck in zijn briefwisseling uit 1919 en 1920 gebruikte. Wat anders dan antimilitarisme kan men verwachten van een groep die gedurende heel de oorlog geleerd had dat de Belgische officierenkaste aan het IJzerfront de flaminganten agressief bejegende. De handelwijze van de in de stad gelegeerde troepen toonde aan dat die geest ook na 11 november 1918 voortleefde. Bovendien kwamen velen van hen nog in aanmerking voor een wel heel onaantrekkelijke dienstplicht in datzelfde leger, eventueel bij de bezettingstroepen in Duitsland. Van den Reeck wees bovendien de militaire dienstplicht af, omdat zij de door hem zozeer gewenste autonomie van de jeugd bedreigde. De mengeling van antimilitarisme en communisme en de nadruk op de jeugdvorming, duwde de Vlaamse Beweging in zijn visie naar *“eene zeer ondergeschikte rol”* zoals hij toegaf aan Marnix Gijsen. Toch wilde hij het Frans helemaal weg uit Vlaanderen en steunde zijn jeugdgroep *“onrechtstreeks”* het Vlaamsche Front. Van den Reeck had hiervoor nog contact

48. *Ons Vaderland*, [...].

met enkele prominente leden van de vroegere activistische jeugdbeweging zoals Lode Craeybeckx met wie hij clandestien in verbinding was. Ook diens broer Herman, Firmijn Mortier, Victor Brunclair, Paul Van Ostaijen en Anna Mortelmans, kende hij.⁴⁹

In 1919 was vooral het communisme en het antikapitalisme bij Van den Reeck de belangrijkste motivatie om antimilitaristische propaganda te voeren. Hij vond het antimilitarisme van het Vlaamsche Front zelfs te oppervlakkig en te lauw. Hij meende zelfs dat er *“tussen alle anti-kapitalistische groepen geen betere band te vinden [was] dan in de anti-militaristische beweging.”*⁵⁰ Antimilitarisme was ook een ideaal instrument om de Belgische staat te verzwakken. Maar meer ook niet. Het was een instrument, geen doel, en mocht de machtsopbouw van de anti-Belgische beweging niet in de weg staan.⁵¹

Dat neemt niet weg dat vele van deze mensen in de morele waarde van het antimilitarisme en de volkerenverzoening oprecht geloofd hebben. De humanitair-expressionistische poëzie droeg daar sterk toe bij. Maar deze fenomenen fungeerden de facto als een afzwakking van de conflictverhouding met Duitsland en een verscherping van het conflict met de Belgische patriotten en waren dus een voortzetting van de houding die het activisme had aangenomen. Tegelijkertijd stuurden dezelfde kringen met hun politieke agitatie – gewelddadige rellen inbegrepen – aan op de verscherping van het conflict binnen België met de francofonie en binnen Vlaanderen met de aan België loyale Vlamingen. Ook inzake het ‘pacifisme’ moeten we dus een belangrijk verschil vaststellen tussen de realiteit in de jaren 1919-1920 en de voorstellingen in de latere propaganda. De nadruk op het pacifisme van Van den Reeck en zijn milieu heeft meegeholpen bij de verdoezeling van de gewelddadige aspecten die er aan ons studieonderwerp kleefden.

49. AMVC, Dossier Herman Van den Reeck, R/262. Brieven van Herman Van den Reeck aan Jan Albert Goris (Marnix Gijsen), 29 augustus en 6 september 1919. De vroegere stadhuisbediende Paul Van Ostaijen was overigens een van de activisten die gekozen had om opgenomen te worden in het kader van de Vlaamse Rijkswacht die August Borms wilde oprichten: ARA, Raad Van Vlaanderen, nr. D93. Van den Reeck had goede contacten met de groep achter *Staatsgevaarlijk*.

50. AMVC, Dossier Herman Van den Reeck, R/262. Brief van Herman Van den Reeck aan Alfons Sevens, 3 april 1920.

51. Zie de opvattingen van de Antwerpse nationalistische voorman Herman Vos dienaangaande in *De Ploeg*, 20 mei 1922. Ook later tijdens het Interbellum zouden de antimilitaristen door de anti-Belgische middens slechts gesteund worden voor zover ze nuttig waren om de Belgische staat te verzwakken.

Van den Reeck als welkome martelaar

De dood van Van den Reeck was geen eindpunt. De slotzin van Mortelmans getuigenis is tekenend: *“Uit Uw offer zullen wij de kracht putten om, dag aan dag, langs de weg der organisatie, zoveel mogelijk op onbloedige wijze ons ideaal, uw ideaal, de ontkenning van ons volk te veroveren.”*⁵²

De dood van Van den Reeck kon daarom geen incident blijven dat tot Antwerpen kon beperkt worden. Het zou zelfs tot een parlementair debat leiden. De gevolgen zinderden na tot in de regering. Daar zagen de ministers de affaire als het zoveelste bewijs dat het separatisme aan kracht won. Vooral de katholieke ministers wilden toegevingen doen op taalvlak om zo de fronters de wind uit de zeilen te nemen en de kans op nieuw bloedvergieten bij komende betogingen zoveel mogelijk terug te dringen. De liberale voorman Paul Hymans wilde wel het pad van de confrontatie opgaan. Eind augustus zou de regering trouwens in een crisis wegzinken. Al bij al bleek uit de dood van Van den Reeck dat de militaire veiligheid niet in staat was om definitief komaf te maken met de subversie van de separatisten.⁵³

De dode betoger was propagandistisch gezien een ware zegen. De activisten in Nederland schreven dat Van den Reeck, *“een jeugdige discipel van Borms, getrouw aan dezes evangelie, op de Grote Markt te Antwerpen zijn liefde tot Vlaanderen met zijn schoon en veelbelovend leven heeft betaald ...”* Het blad sprak van een *“kostbaar offer”*.⁵⁴ Dat de redactie dit offer zo kostbaar vond had minder te maken met de jeugdige leeftijd van de dode dan wel met het gebruik dat zij van de doodslag konden maken.⁵⁵ Ook frontersvoorman Staf De Clercq hield zijn partijmilitanten voor dat offerwilligheid als een lichtend voorbeeld kon fungeren en hij vernoemde in dit verband de door de naoorlogse Belgische rechtbanken aangepakte August Borms, Antoon Jacob en Adiel Debeuckelaere en uiteraard ook Herman Van den

52. *Ons Vaderland*, [...]

53. ARA, Ministerraden van 26 juli, 12 en 19 augustus, 9 september 1920, microfilm 2010.

54. *Ontvoogding. Blad tot verdediging van het Vlaams-nationalisme*, nr. 4, 1 augustus 1920. Vergelijkbare uitlatingen zijn te vinden in alle bladen die zich ergens verbonden voelden met de politieke idealen van Van den Reeck.

55. De propagandistische uitbating van de dood van Van den Reeck zou nog gedurende decennia doorgaan. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou DeVlag-leider Jef Van de Wiele in een pamflet *Joden zijn ook mensen*, Brussel, 1942, p. 25, beweren dat *“de bloedbond, de Jood Strauss”*, die als schepen op dat ogenblik bevelhebber was van de politie bij het stadhuis, Van den Reeck *“koudbloedig liet neerkogelen, omdat hij achter een leeuwenvaan opstapte”*. Zo werd de dood van Van den Reeck, meer dan twee decennia later, nog gebruikt om de anti-joodse gevoelens bij de Vlaamse nationaal-socialisten aan te zwengelen.

Reeck. Dat waren martelaren waarmee militanten konden aangetrokken maar vooral geradicaliseerd worden en dat was het doel: *“Het gaat er vooral om de hoedanigheid. Niet een grote massa hebben we nodig om te manoeuvreren maar een keurkorps. De doelbewuste, sterk-aan-een-gesloten minderheid overwint altijd.”*⁵⁶

Het resultaat van dit geweld en van de propaganda die daarop voortbouwde, was dat vele militanten oprecht overtuigd waren dat zij zich moesten verdedigen tegen een staat die hen wilde liquideren als Vlamingen. Zelfs vele leidende figuren werden meegesleurd in deze escalatie in de geesten en de terminologie die zij gebruikten getuigt daarvan. Zij zouden daarvoor ook bij de ouders van Van den Reeck gehoor vinden. Frontleider Adiel De Beuckelaere schreef hen: *“Uw zoon is in de bloei van het leven gevelld door betaalde knechten en politiehonden om zijn overtuiging”* en *“Het is het eerste slachtoffer in de strijd op leven en dood die nu is ingezet voor Vlaanderen ... Zijn bloed zal gewroken worden ... De eerste martelaar ...”*⁵⁷ Ook mevrouw Borms had het over *“Hermans glorierijke dood”* die de redding voor ons volk zou brengen en haar man zou van uit de gevangenis spreken over *“de uitverkorene ... die het offer der hoogste liefde heeft mogen brengen”*. August Borms besefte heel goed waarom: *“Zoals steeds is het bloed van de martelaar, weer het zaad geweest voor nieuwe belijders en zo zien we thans heel de studerende Vlaamse jeugd het Vlaams geloof van uw edel kind aankleven. O neen, Waarde Heer en Mevrouw, het hoogste offer door uw edel kind gebracht is niet onvruchtbaar geweest.”*⁵⁸

Elke beweging kan mensen gebruiken die zó sterven dat ze kunnen heilig verklaard worden. Hun begrafenis kan dan georganiseerd worden als een manifestatie van een pijnlijk getroffen maar waardige beweging. De geestesgenoten kunnen zich aan de martelaar spiegelen want mensen hebben nood aan voorbeelden. Rond hun figuur kan een retoriek geweven worden die mensen aanzet tot verontwaardiging en grote persoonlijke opofferingen. Wie zich laat meeslepen, komt terecht in een gesloten vertooggemeenschap die intern het radicalisme aanvuurt en de tegenstanders diaboliseert. De energie die zo wordt losgeweekt, wordt gericht tegen de vijand die immers, precies omwille van het feit dat hij ‘martelaren’ creëerde, als volstrekt verwerpelijk kan worden voorgesteld. In de context van een nationalis-

56. *Maandelijks Bulletin van het Vlaamsche Front*, jg. 1, juli 1922. Het blad ging uit van Staf De Clercq in het “Centraal Bureau” van het Vlaamsche Front bij hem thuis te Kester.

57. AMVC, Dossier Adiel Debeuckelaere, D/22502. Adiel De Beuckelaere in zijn rouwbeklag aan de ouders, 14 juli 1920.

58. AMVC, Dossier August Borms, B/745. Brief van mevrouw Borms aan de ouders van Vanden Reeck, 19 juli 1920; Brieven van August Borms aan de ouders, 10 juli 1924, 9 juli 1925 en 6 juli 1926.

tisch, ideologisch en/of religieus geladen tegenstelling, zal dergelijke martelarenretoriek bijdragen tot de uitdieping en verscherping van het conflict dat zodoende verder het pad van de escalatie wordt opgestuurd.

In de negentiende eeuw was de taalstrijd niet tot een dergelijk stadium geraakt. Dat impliceerde immers een zeker gehalte aan gewelddadigheid en de dosis was vóór 1914 eigenlijk te laag om ‘martelaren’ te kweken. Daar zou verandering in komen met de Eerste Wereldoorlog die immers een anti-Belgische beweging deed ontluiken. Daardoor verscherpte het conflict waarbij de oorlogs- en naoorlogse omstandigheden de kans op slachtoffers drastisch deden toenemen. Voor het overleven van deze anti-Belgische beweging na 11 november 1918 bleken nieuwe martelaren uitermate nuttig en Herman Van den Reeck is aantoonbaar een van de belangrijkste geworden.⁵⁹

Maar niet de enige! Toen enkele jaren later een Waalse student in Leuven zijn pistool gebruikte om zich Vlaams-nationalisten van het lijf te houden en daarbij Albert Vallaeys ernstig verwondde, riep *Vlaanderen* verontwaardigd uit: “*Na Herman Vanden Reeck. Nu Berten Vallaeys! ...*”⁶⁰ Interessant is te vernemen hoe kopstukken van deze ex-activisten in werkelijkheid dachten over deze bijna-doodslag. De Nederlander Leo Simons, die de activisten tijdens en na de oorlog steunde, was aanwezig op het studentencongres in Leuven toen Vallaeys werd neergeschoten. Aan de naar Duitsland uitgeweken activist Leo Meert schreef hij: “*En wat een zegen, dat schot van die Waalse student ...*” Meert antwoordde: “*Zeker is dat schot koren op onze molen. Met elke stap wordt Vlaanderen meer wakker. Doch er moet een andere geest door de Vlaamse Beweging gaan, een geest van opstand.*”⁶¹ Deze mensen wensten de dood van Vallaeys niet maar ze hadden toch vooral oog voor de propagandistische waarde van de gewonde.

59. Hij was nochtans niet de eerste activist die stierf in een gewelddadige confrontatie. Net na 11 november 1918 zouden plunderaars in Gent een vroegere medewerker van de activistische voorman Jan Wannijn doodschieten. De omstandigheden waren evenwel niet geschikt om hier van een martelaar te spreken. Het valt overigens op dat de Belgische politiediensten bij hun arrestaties van activisten bloedvergieten hebben vermeden.

60. *Vlaanderen*, 19 april 1924.

61. AMVC, Dossier Leo Meert, M/386. Brief van Leo Simons aan Leo Meert, 20 april 1924 en antwoord van 8 mei 1924.

Besluit

Herman Van den Reeck's korte levensloop als agitator en de veel langere carrière na zijn dood als de zichzelf opofferende martelaar, hebben van deze figuur een belangrijk retorisch aangrijpingspunt gemaakt in het conflict tussen de Belgische staat en de anti-Belgische beweging die voortvloeide uit het activisme. Van den Reeck's publieke leven stond grotendeels in het teken van deze machtsstrijd die, wat hemzelf en vele van zijn vrienden en kennissen betrof, onontkoombaar een gewelddadig karakter had. Voor hem en zijn vrienden was relschopperij een doelbewust georganiseerd instrumenteel geweld, bedoeld om de kloof tussen België en de ontevreden Vlamingen zo breed mogelijk en die ontevreden Vlamingen zo radicaal mogelijk te maken. Dat hij dat in die jaren ook vertaalde als de tegenstelling tussen de ideale communistische wereldorde en het kapitalisme is daarmee niet in tegenspraak. In zijn kennissenkring vinden we veel uiterst linkse activisten van wie er een aantal in die jaren bij de communistische partij zouden aanleunen, een partij die overigens meestal deelnam aan de straatagitatie van het Vlaamsche Front.

Deze radicale Vlaams-nationalisten toonden zich sinds de oorlogsjaren als een geduchte, oppositionele *conflict group* tegenover de Belgische staat. Ze hadden een stevige ideologische basis en kregen steun van intelligentsia. Een behoorlijk groot en groeiend aantal mensen zag hun optreden als legitiem. Een doordacht, georganiseerd geweld en het gebruik van de martelaren die daar uit voortvloeiden, kon de legitimiteit van de staat doen afnemen in de ogen van burgers die ergens enige affiniteit konden ontwikkelen met de slachtoffers, bijvoorbeeld omwille van een flamingantische overtuiging.

Aan de andere kant stond al wat een Staat schraagt, in de eerste plaats de politieke overheid. Wat de verboden sporenviering in 1920 betreft, moet vastgesteld worden dat de Antwerpse stedelijke overheid zwak was en schromelijk tekortschoot. Ondermeer door het handhaven van een onverstandig samenscholingsverbod waardoor de ordehandhaving meteen ook slecht voorbereid was op de eventualiteiten bij een betoging. Dat schiep de gelegenheid voor de agitatoren om deze overheid in een moeilijke parket te brengen door het verbod met de voeten te treden en haar politie met een numerieke overmacht plat te walsen. Het resultaat was de dood van Herman Van den Reeck. Enkele dagen na diens dood zou het samenscholingsverbod trouwens opgeheven worden. We weten nu ook dat die stedelijke overheid zich in deze onder druk liet zetten door de militairen die overigens niet aarzelden om op eigen gezag, en vaak met gebruikmaking van Waalse soldaten, op te treden bij ordehandhaving op straat en daardoor gevoelig hebben bijgedragen aan de verscherping van de atmosfeer in Antwerpen in de periode net voor de dood van Van den Reeck.

Dergelijke geweldpleging kon leiden naar een geweldescalatie via terrorisme, wraakacties, harde repressie en uiteindelijk burgeroorlog.⁶² Zover kwam het niet in Vlaanderen. We zagen dat de Belgische regering daar zeer voor op haar hoede was. Daardoor bleef het bij een incidentele martelaar. Bovendien stond de regering zeer sterk omdat haar legitimiteit als 'Belgisch' gezag gedragen werd door een zeer breed electoraat. In de regering en het parlement waren degenen die op een harde repressie van het Vlaams-nationalisme aanstuurden in de minderheid. Daardoor bood de staat weinig gelegenheid om dergelijke gewelddadige incidenten te gebruiken als aangrijpingspunt voor een verdere en systematische geweldescalatie. De "betaalde knechten en politiehonden", zoals Debeuckelaere de ordemacht noemde, werden in toom gehouden. Van den Reeck's dood leidde daardoor niet naar een escalatie.

Het is duidelijk dat de jongeman meer was dan een onschuldig slachtoffer. In het kader van de strategie van de spanning, was Van den Reeck een van de organisatoren van rellen en een producent van opzweepende, revolutionaire retoriek. Door de grote beheersing aan de zijde van de overheid, zou hij persoonlijk slechts het slachtoffer worden van een ongeluk, van accidenteel geweld. Al zou dat laatste om propagandistische redenen nadien natuurlijk bij hoog en bij laag ontkend worden. Dat was immers nodig om Van den Reeck een martelaarsrol te kunnen toebedelen. Aan dat martelaarschap wordt nog altijd vastgehouden. Het 'pacifisme' dient daarbij om dat martelaarsaureool extra te vergulden.

DR. LUC VANDEWEYER
KEIBERG 9, B-3020 HERENT

62. M. HECHTER, Explaining nationalist violence, in: *Nations and nationalisme. Journal of the Association for the study of ethnicity and nationalism*, jg. 1, 1995, nr. 1, p. 53-68. Dergelijke nationalistische oppositionele groepen zijn in feite potentiële politieke entiteiten en ze kunnen uitgroeien tot een nieuwe staat. Dat proces gebeurt slechts zelden op vreedzame wijze. Om het geweldgehalte in de conflictueuze relatie met de staat te verhogen, wordt vanwege de oppositionele groep doelbewust geweld aangewend. De gewelddadige repressie die daarop volgt, moet dan meer en meer geestesgenoten in het oppositionele kamp drijven.

Louis Van Geyt verhaalt hoe zijn pacifistische en Vlaamsgezinde vader aan de ULB ongeveer hetzelfde overkwam als Herman Van den Reeck. Toen zijn vader weigerde deel te nemen aan een staking van de franskiljonse studenten tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit, werd hij van de trappen geworpen, waarbij zijn bril sneuvelde. De houding van zijn vader was, aldus Van Geyt, representatief voor de anti-burgerlijke ingesteldheid in die dagen. Van Geyt typeert die als een niet-conformistische opstelling, waarbij werd ingegaan tegen de grote lijn van de tijd. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog impliceerde dit anti-burgerlijke engagement volgens hem niet de keuze voor een wijziging van de Belgische staatsstructuur, dan wel voor het pacifisme. Deze optie werd volgens hem niet enkel door kleine groepjes genomen. Ook Camille Huysmans en een ganze stroming binnen de Socialistische Internationale waren ervoor gewonnen. Voor hen die zich niet willen schikken naar de bestaande krijtlijnen, is het, aldus Van Geyt, telkens weer van belang het juiste breekpunt – in termen van efficiëntie, niet in de zin van goed/kwaad – te kiezen. Voor Van Geyt is de ‘juiste keuze’ binnen de Vlaamse Beweging maar door beperkte groepjes gemaakt. Van den Reeck zou tot deze minderheid hebben behoord. Ter vergelijking citeert Van Geyt de ‘juiste keuze’ van Joe Slovo, die door Nelson Mandela werd overgenomen: *“De inzet van deze historische periode is niet het socialisme in Zuid-Afrika, maar het afbouwen van de Apartheid en de democratie”*. Leidde de grote revolutionaire beweging meermaals tot het tegendeel, dan was haar eerste ordewoord volgens Van Geyt ‘vrede’. Door de vrede op het voorplan te plaatsen, vervolgt Van Geyt, kenden deze en andere bewegingen een groot mobilisatievermogen, waardoor veranderingen konden worden doorgedrukt.

Luc Vandeweyer plaatst een kanttekening bij de ‘juiste keuze’ door te verwijzen naar de manipulatie van de vredesbeweging in België door het Duitse militaire hoofdkwartier. Uit de gedenkschriften van Erich Ludendorff blijkt dat de Duitsers het politieke draagvlak van de Belgische regering via de systematische stimulering van de vredesbeweging hoopten te verzwakken. Alexander Schaible, de chef van het burgerlijke bestuur, bracht deze aanpak in de praktijk. Deze Duitse manipulatie neemt volgens Vandeweyer niet weg dat vele vredespromotoren overtuigd pacifist waren. Ten aanzien van Van den Reeck koestert hij evenwel reserves. Van den Reeck organiseerde immers geweld met voorbedachte rade. Vandeweyer wijst ook op de opruiende retoriek na de dood van Van den Reeck. Representatief hiervoor is het rouwbeklag van Adiel Debeuckelaere aan de ouders van Van den Reeck, bijvoorbeeld in het volgende citaat: *“... in de bloei van dat leven*

geveld door betaalde knechten en politiehonden. Het is het eerste slachtoffer in de strijd op leven en dood die nu is ingezet voor Vlaanderen. Zijn bloed zal gewroken worden. De eerste martelaar". Gelijkaardig taalgebruik vindt men, aldus Vandeweyer, tezelfdertijd in een bepaalde pers, die er duidelijk op uit was tot gewelddadige actie aan te sporen. Het gewicht van deze argumentatie wordt aangevochten door Ludo Abicht, die daartoe refereert aan het gebruik van instrumenteel geweld in pacifistische betogingen tegen de Vietnam-oorlog. Een respondent uit de zaal voegt hieraan toe dat het begrip 'pacifisme' een betekeniswijziging onderging. Staat het heden gelijk aan geweldloosheid, *'don't fight'*, dan was dat in de tijd van Van den Reeck niet zo. Geweldloosheid werd toen, net als in de jaren vijftig en zestig, niet algemeen aanvaard. Ter illustratie herinnert hij aan de 'absurde' discussies over de 'rechtvaardige oorlogen', die het geweld mits gebruik van geweld uit de wereld wilden helpen, enerzijds, en de 'onrechtvaardige oorlogen', die het geweld ondersteunden, anderzijds. De tweeslachtigheid van het begrip 'pacifisme' wordt door een andere respondent in de zaal nog in de verf gezet. Die laatste stelt dat men als pacifist twee houdingen kan aannemen: ofwel geweldloos toekijken ofwel vechten voor de vrede, hoe paradoxaal dit laatste ook klinkt. Hij ziet Van den Reeck als een sprekend voorbeeld van deze laatste attitude.

Voor een beter begrip van het pacifistische discours is, aldus Bruno De Wever, inzicht in de mentaliteit na de Eerste Wereldoorlog onontbeerlijk. Het leven baadde toen in een gewelddadige sfeer. Eric Hobsbawm vestigt daar de aandacht op zijn in boek over de twintigste eeuw. De Wever vraagt zich af of hiervan een impact uitging op de geestesgesteldheid in Vlaanderen. Luc Vandeweyer antwoordt hierop bevestigend. Hij ziet zowel in de Frontbeweging als in het activisme heel wat mensen die meenden dat hun doel enkel mits gebruikmaking van geweer en bajonet zou kunnen worden bereikt. Toen de Fronters na 11 november 1918 huiswaarts keerden, werden ze door activisten aangemaand om geweld te gebruiken, om de Gentse universiteit op te blazen, om de wapens op te nemen en de politie van de straat te vegen. Op enkele uitzonderingen na gingen de Fronters hier niet op in. De regering was trouwens minder beducht voor de situatie in Vlaanderen dan voor die in Wallonië, aldus Vandeweyer. Ze zag in dat de revolutionaire kernen in Vlaanderen grosso modo noch door de Fronters, noch door brede bevolkingslagen werden gevolgd.

Aansluitend bij de opmerking van De Wever brengt een respondent uit de zaal nogmaals aan de orde dat geweld voor de oorlogsgeneratie iets vanzelfsprekend was. Hij stelt dat al de maatschappelijk geëngageerden na de Eerste Wereldoorlog reageerden op de onderdrukking van de Vlamingen aan het front, de onmenselijke gebeurtenissen, de sociale wantoestanden enz. Vanuit dit rechtvaardigheidsgevoel mat men zich een anti-houding aan: *'men was tegen alles'*. Dit verklaart volgens

hem ook waarom men tegelijkertijd communist en Vlaams-nationalist kon zijn. In de loop van de jaren zouden deze ideeën meer zijn gestroomlijnd. Van toen dateert bijvoorbeeld de Vlaamse Jongeren Vredesactie, die het pacifisme promoveert en via opvoeding (cf. Gandhi) oorlogen wilde voorkomen. De anti-houding werd in deze kring omgebogen naar een positief engagement, waarbij veel aandacht uitging naar een oplossing van sociale mistoestanden, dit vanuit het besef dat het uitblijven van sociale maatregelen de neiging tot het gebruik van geweld bevorderde.

Guy Vanschoenbeek wijst op een gelijkaardige houding ten aanzien van het pacifisme bij Van den Reek enerzijds en de Vlaamse communisten anderzijds. Deze laatsten verweten de sociaal-patriotten wel hun 'misdadige' oorlogsdeelname, maar dweepten tegelijkertijd wel met het Rode Leger, waardoor ze een alternatief militarisme opbouwden. De volgende anekdote illustreert de 'glamour' die Trotski en het Rode Leger te beurt viel. In 1922 hielden de communisten te Antwerpen een filmvoorstelling over de hongersnood in Rusland, die kaderde in een solidariteitscampagne. Toen Trotski en het Rode Leger hierbij in beeld kwamen, veerde gans de zaal recht en zongen de aanwezigen met geheven vuisten de Internationale.

Frans-Jos Verdoodt, tenslotte, meent dat Vandeweyer de activisten teveel in een negentiende eeuwse keurslijf stopt. Hij heeft de indruk dat Vandeweyer er in een rudimentaire schematisering bijna neo-corporatisten van maakt en aldus te weinig nuanceert. Als bewijs haalt hij de discussie in de Raad van Volmachten over de nieuwe wet op de arbeidsverhoudingen aan. In dit debat werd de bewijslast van de werknemer naar de werkgever verschoven. Vandeweyer repliceert dat het activistische milieu verscheiden van aard was.